

Politička analiza

Europska (re)konekcija Balkana: Potraga za novim modalitetima suradnje

Ovu nezavisnu analizu je pripremila Vanjskopolitička Inicijativa BH (VPI BH) uz finansijsku pomoć Friedrich Ebert Fondacije. Pogledi izneseni u ovoj analizi su stoga pogledi VPI BH i ni u kojem slučaju ne oslikavaju poglede Friedrich Ebert Fondacije.

Kontakt: info@vpi.ba www.vpi.ba

Uz podršku:

Politička analiza

Europska (re)konekcija Balkana:
Potraga za novim modalitetima suradnje

Igor Kosić

Sarajevo, juni 2018.

Politička analiza

Europska (re)konekcija Balkana: Potraga za novim modalitetima suradnje

Sažetak

- Kako integracija zapadnog Balkana u Europsku uniju nije samo u interesu ZB-6 već i same Unije, EU potiče europski put šest balkanskih zemalja raznim inicijativama koje mogu pomoći bržem socio-ekonomskom razvoju i stabilnosti regije, među kojima je regionalno povezivanje jedan od ključnih aspekata. Za Bosnu i Hercegovinu CEFTA i dobre prakse koje proizlaze iz ovog sporazuma pokazale su se kao važan pokretač regionalne suradnje, što je rezultiralo povećanjem obima trgovinske razmjene i uklanjanjem velikog broja trgovinskih barijera. Daljnja provedba CEFTA-e te posebno koncept *Regionalni ekonomski prostor* dodatni su korak ka poticanju privlačnosti regionalnog tržišta za nove investicije, otvaranje novih radnih mjesta, veću mobilnost i održiviji ekonomski rast.
- Nova EU-ova *Strategija za zapadni Balkan* ima za cilj da održi kredibilnu perspektivu proširenja za zemlje ZB-6. Vjerodostojna perspektiva proširenja i veći angažman Europske unije na zapadnom Balkanu otvaraju mogućnost za proširenje EU-a 2025. godine, ali zahtijevaju i vjerodostojan odgovor i napore političkih aktera u Bosni i Hercegovini, jer će se ocjena napretka temeljiti isključivo na objektivnim zaslugama i rezultatima u provođenju reformi u svim ključnim oblastima.
- Kada se radi o BiH, zemlja čeka *Mišljenje Europske komisije o zahtjevu za članstvo u Uniji*, ali generalno nema značajnijeg napretka u odnosu na prethodne godine. Isti problemi koji se tiču spremnosti na kompromise i preuzimanje odgovornosti prisutni su već godinama i usporavaju tempo svih ključnih reformi. Da li će BiH iskoristiti priliku i sada uhvatiti korak sa Srbijom i Crnom Gorom, trenutnim predvodnicama u procesu pristupanja EU-u, zavisi isključivo od odlučnosti vlasti da provede reforme i ostvari napredak u oblastima kao što su *vladavina prava, socio-ekonomski razvoj, transport i energetika, digitalna agenda, sigurnost i migracije te dobrosusjedski odnosi*.
- Nove inicijative i poticaji iz EU-a su nove prilike da se u središte interesa vrate strukturalne socio-ekonomske reforme te realiziraju obaveze iz višegodišnjeg *Akcijskog plana za regionalni ekonomski prostor* u oblasti trgovine, investicija, mobilnosti i digitalnih integracija. S druge strane, ne smije se dozvoliti da nove inicijative ostanu u sjeni izborne retorike i dnevnopolitičkih događanja.

SADRŽAJ

UVOD.....	7
REGIONALNA TRGOVINA I INTEGRACIJA	8
Od CEFTA-e do CEFTA-e 2006.....	8
Bosna i Hercegovina u CEFTA-i 2006	10
PERSPEKTIVA REGIONALNIH INTEGRACIJA.....	14
Pozadinske informacije.....	14
Nova Strategija EU-a za zapadni Balkan.....	21
ZAKLJUČCI.....	23
BIBLIOGRAFIJA.....	26
Reference.....	26

POPIS KRATICA

KM	Konvertibilna marka Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
CEFTA	Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini
EK	Europska komisija
EU	Europska unija
FDI	Direktne strane investicije
BDP	Bruto domaći proizvod
MMF	Međunarodni monetarni fond
MAP	Multiannual Action Plan (Višegodišnji akcijski plan)
REP	Regionalni ekonomski prostor
RYCO	Regionalni ured za suradnju mladih
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
ZB-6	Šest zemalja zapadnog Balkana
WTO	Svjetska trgovinska organizacija

UVOD

Regionalne integracije, kao temeljni koncept duboko ukorijenjen u Europsku uniju, pokazale su da se upravljanjem zajedničkim resursima i dobrima uspješno mogu savladati barijere među zemljama. Formiranje Europske unije i njeno širenje tokom godina, kao ekonomske i političke unije koja danas broji 28 država članica, dokaz je kako različiti oblici suradnje i integracije mogu doprinijeti političkoj stabilnosti, ekonomskom prosperitetu te sveukupno pozitivno utjecati na standard građana.

Za Bosnu i Hercegovinu kao i druge države zapadnog Balkana integracija u Europsku uniju je ključni, strateški, politički i ekonomski prioritet. Međutim, od 2003. godine i Solunskog samita, Hrvatska je jedina zemlja regije koja je kao članica CEFTA-e 2006 (*Central European Free Trade Agreement – Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini*) postala članicom Europske unije. Mnogi unutarnji i vanjski faktori utjecali su na spor napredak u procesu EU integracija, no činjenica je da napredak nije jednak u svim državama regije te da je šest država zapadnog Balkana (ZB-6) još uvijek daleko od dostizanja standarda EU-a u pogledu ekonomije, okoliša, pravosuđa kao i u ostalim važnim aspektima. Nadalje, naročito kad je u pitanju ekonomija, napredak u konvergenciji prema standardima EU-a bio je čak sporiji u nekoliko posljednjih godina. Tako, na primjer, Vijeće za regionalnu suradnju (*RCC – Regional Cooperation Council*) navodi da „iako je prethodno desetljeće približilo regionalni bruto domaći proizvod (BDP) po glavi stanovnika gotovo 8,5% bliže prosječnom BDP-u Europske unije, ovo približavanje je otada gotovo stalo, te se ovaj raspon smanjio tek za 1% u prvoj polovici ovog desetljeća“ (RCC, 2017).

Integracija zapadnog Balkana u Europsku uniju nije samo u interesu ZB-6 zemalja već i EU-a. Zbog toga je *Berlinski proces*, diplomatska inicijativa čiji je cilj da održi tempo procesa europskih integracija zemalja ZB-6 koje su ostale bez perspektive formalnog pristupanja Uniji u srednjoročnom periodu, postao važna platforma za suradnju i razvoj proteklih godina. Iako nova *Strategija EU-a* za zapadni Balkan predviđa mogućnost proširenja 2025., čini se da će Berlinski proces ostati prisutan jer međusobno povezivanje zapadnog Balkana predstavlja jedan od ključnih aspekata za proces integracije u EU. Taj proces se snažno oslanja na regionalno povezivanje zemalja ZB-6. Snažno usmjerenje na regionalne integracije ne predstavlja iznenađenje budući da su one uvijek predstavljale važan aspekt procesa europskih integracija. Od *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* i CEFTA-e, pa sve do harmonizacije s pravnom stečevinom EU-a, države se integriraju u regiju i tako istovremeno postupno i u Europsku uniju. Nakon sastanka održanog u Sarajevu, te na zahtjev premijera država ZB-6 za kreiranje zajedničkog pristupa kojim bi se dodatno produbila ekonomska integracija regije, na samitu u Trstu održanom u junu 2017. godine prezentiran je novi projekt – *Regionalni ekonomski prostor* (REP). Novi koncept REP-a ima za cilj uklanjanje preostalih nekarinskih prepreka, privlačenje više investicija u regiju, poboljšanje pokretljivosti, stimuliranje inovacija te potpuno korištenje potencijala privatnog sektora na zajedničkom tržištu koje broji 20 milijuna ljudi. Kao takav, ovaj projekt ima veliki potencijal za Bosnu i Hercegovinu koja još uvijek čeka kandidatski status, ne samo u smislu bržeg usuglašavanja s EU standardima već i u pogledu poboljšanja ekonomske situacije i standarda bh. građana.

Cilj analize je skrenuti pozornost ključnih dionika i javnosti na važnost regionalne suradnje za zemlje zapadnog Balkana i posebno Bosnu i Hercegovinu, kao i na dosad postignuto te ukazati na prilike i izazove u daljnjem procesu EU integracija. U analizi je dat osvrt na *Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini* kao platformu za regionalnu trgovinsku integraciju iz perspektive Bosne i Hercegovine, uz osvrt na *Berlinski proces*, *Regionalni ekonomski prostor* i višegodišnji *Akcijnski plan za REP* te nove diplomatske inicijative i *Strategiju EU-a za zapadni Balkan*.

REGIONALNA TRGOVINA I INTEGRACIJA

Od CEFTA-e do CEFTA-e 2006

Srednjoeuropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA) predstavlja jedan od najznačajnijih multilateralnih sporazuma među državama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u Europskoj uniji. O ovom sporazumu je ranije pregovarano i potpisan je 1992. godine među članicama Višegradske skupine.¹ Prvobitni je njegov cilj bio da se „mobiliziraju napori za integriranje ekonomija u zapadnoeuropske institucije, s krajnjim ciljem priključenja europskim političkim, ekonomskim, sigurnosnim i pravnim sustavima. Konačan cilj bila je konsolidacija demokracije i ekonomije slobodnog tržišta“ (ITD, 2010). CEFTA je stupila na snagu 1993., a kasnije su joj se pridružile Slovenija, Rumunjska, Bugarska, Hrvatska i Makedonija² (CEFTA, 2017). *Sporazum* se pokazao kao adekvatan okvir i dobar instrument koji je omogućio trgovinu unutar regije, ekonomske integracije i suradnju među državama potpisnicama. Iako je *Sporazum* bio na snazi i provodio se, potpisnice CEFTA-e su zabilježile značajniji porast u međusobnoj trgovini tek nakon 2000. godine. Period koji je slijedio nakon što je *Sporazum* stupio na snagu pa sve do 2000. godine obilježen je intenzivnom trgovinom sa članicama Europske unije, a tek nakon što su BDP i proizvodni kapaciteti država članica CEFTA-e dovoljno porasli, intenzivira se i njihova međusobna trgovina. (Paczynski et al., 2007)

Na određeni način CEFTA za zemlje članice predstavlja pripremnu fazu na njihovom putu integracije u EU. Shodno tomu, zemlje potpisnice CEFTA-e povlače svoje članstvo iz CEFTA-e nakon što postanu članice EU-a i dijelom jedinstvenoga europskog tržišta. Nakon što su Slovenija, Poljska, Slovačka, Češka i Mađarska ušle u EU 2004., te uzevši u obzir činjenicu da će im se Rumunjska i Bugarska pridružiti početkom 2007., fokus CEFTA-e usmjerava se prema zapadnom Balkanu, odnosno zemljama koje nisu članice Unije. Važno je istaći da su sve ove „nove“ zemlje koje su se trebale pridružiti CEFTA-i međusobno već imale uspostavljene bilateralne sporazume o slobodnoj trgovini do kraja 2006. – ukupno 32.

1 Mađarska, Poljska i, u to vrijeme, Čehoslovačka.

2 Slovenija 1996.; Rumunjska 1997.; Bugarska 1999.; Hrvatska 2003.; Makedonija 2006.

Stoga ne iznenađuje činjenica da je izvorni dokument znatno izmijenjen i da je *ispregovarana* „nova“ CEFTA³. Za razliku od prethodne, CEFTA 2006 ima za cilj dublju regionalnu integraciju i izgrađena je na postojećoj mreži sporazuma o slobodnoj trgovini⁴ (CEFTA, 2016). Konkretno, neki od ciljeva CEFTA-e 2006 su postizanje trgovinskih uvjeta najprije u pokazatelju pokriva uvoza izvozom, uklanjanje nekarinskih barijera, poboljšanje transparentnosti, bolji uvjeti za potencijalne investitore te uspostavljanje boljeg dijaloga među državama potpisnicama. Za razliku od izvorne CEFTA-e „novi“ sporazum o slobodnoj trgovini također pokriva i trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Uvjeti koji su važili za stari sporazum su promijenjeni, tako da je Bosna i Hercegovina pristupila pregovorima za članstvo u CEFTA-i kao država koja nije članica WTO-a i koja tada još nije bila potpisala *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* (SSP) s EU-om. Početne aktivnosti na području vanjske trgovine za BiH započete su 1998. godine nakon što je naša zemlja usvojila tri glavna zakona koja se tiču vanjske trgovine, carinskih tarifa i politika djelovanja; dakle, tek od 1998. Bosna i Hercegovina ima jedinstveni carinski teritorij i carinske tarife.

Ipak, u izvještaju Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH navedeno je kako je „carinska tarifa donesena kao rezultat političkog dogovora i nije odražavala potrebe bh. privrede niti se vodila racionalnim postavkama. Posljedice ovog načina uspostavljanja carinske tarife naknadno su predstavljale problem u svim pregovorima za sporazume o slobodnoj trgovini“.⁵

Nadalje, činjenica da novi sporazum nije isključivao poljoprivredne tarife predstavljala je za BiH svojevrsnu komplikaciju u pregovorima; BiH je, naime, zahtijevala da zadrži mogućnost uspostave trgovinskih barijera za određene poljoprivredne proizvode koji su se uvozili iz Srbije i Hrvatske. Pregovori su umalo rezultirali time da BiH ne potpiše CEFTA-u 2006, ali je na kraju ipak postignut sporazum. Bosna i Hercegovina je prihvatila sporazum pod uvjetom da se u njega uključe posebne sigurnosne mjere koje bi dozvolile provedbu zaštitnih mjera u „slučaju da dođe do ozbiljnog poremećaja na tržištu koji je uzrokovan prekomjernim uvozom od druge strane“ (CASE, 2007).

3 Poznata još i kao CEFTA 2006.

4 Za Bosnu i Hercegovinu:

Sporazum o slobodnoj trgovini s Makedonijom, potpisan 2002.,

Sporazum o slobodnoj trgovini s Hrvatskom, potpisan 2000.,

Sporazum o slobodnoj trgovini s Federativnom Republikom Jugoslavijom, potpisan 2002.,

Sporazum o slobodnoj trgovini s Moldavijom, potpisan 2002.,

Sporazum o slobodnoj trgovini s Albanijom, potpisan 2003.,

Privremeni sporazum o slobodnoj trgovini s Privremenom upravom Misije UN-a na Kosovu u skladu s Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti UN-a, potpisan 2006.

5 Izvještaj: „Bosna i Hercegovina: 10 godina implementacije CEFTA-e 2006“; MVTEO; 2016., str. 7.

Bosna i Hercegovina u CEFTA-i 2006

Uzimajući u obzir da je pristupanje Europskoj uniji primarni strateški cilj za Bosnu i Hercegovinu, važno je napomenuti da se u članku 14. *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* Bosna i Hercegovina obavezala da će u potpunosti implementirati CEFTA-u.⁶

U *Tabeli 1* sadržan je sažetak godišnje trgovinske bilance između Bosne i Hercegovine i država članica CEFTA-e otkako je *Sporazum* stupio na snagu pa sve do 2013. kada je Hrvatska postala članica Europske unije:

Godina	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Izvoz	2.125,89	2.491,83	2.104,50	2.546,59	2.873,87	2.483,07	1.988,58
Uvoz	2.491,33	4.712,38	3.316,16	3.683,37	3.881,64	3.841,51	2.633,12
Obim	4.617,22	7.204,21	5.420,66	6.229,96	6.755,51	6.324,58	4.621,70
Deficit / suficit	-365,44	-2.220,55	-1.211,66	-1.136,78	-1.007,77	-1.358,44	-644,54
Pokrivenost	85,33%	52,88%	63,46%	69,14%	74,04%	64,64%	75,52%

Tabela 1: Pregled trgovinske bilance između BiH i članica CEFTA-e (izraženo u milijunima KM)⁷

Kao što se može vidjeti, period nakon potpisivanja *Sporazuma* obilježio je inicijalni porast obima trgovine između BiH i zemalja CEFTA-e, naročito u pitanju uvoza, što je 2008. dovelo do trgovinskog deficita od gotovo 2,2 milijarde KM. Do opadanja obima trgovine došlo je 2009., uglavnom zbog globalne ekonomske krize. Kao što je ranije naglašeno, Hrvatska je 1. 7. 2013. pristupila EU-u i time se povukla iz CEFTA-e, što je dovelo do znatnog smanjenja obima trgovine i može se vidjeti u *Tabeli 2*.

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.
Izvoz	1.358,24	1.334,27	1.393,60	1.790,30
Uvoz	1.863,08	1.957,16	2.057,30	2.319,10
Obim	3.221,32	3.291,43	3.450,90	4.109,40
Deficit / suficit	-504,84	-622,89	-663,70	-528,80
Pokrivenost	72.90%	68.17%	67.74%	77.20%

Tabela 2: Pregled trgovinske bilance između BiH i članica CEFTA-e (izraženo u milijunima KM)

⁶ SSP između EU-a i BiH. Glava III (Regionalna suradnja).

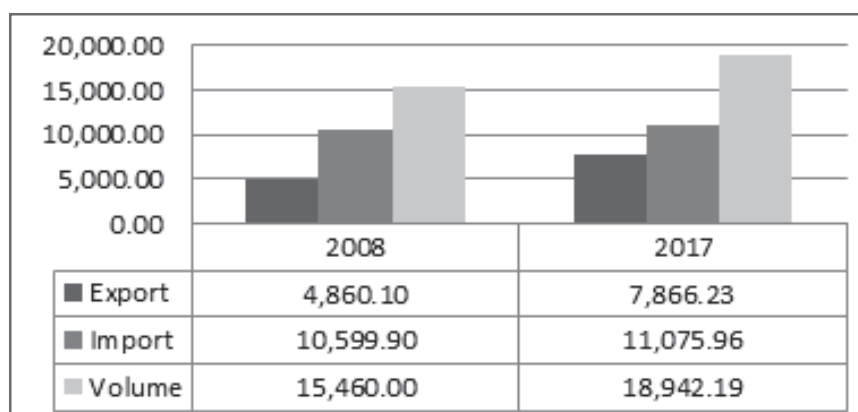
⁷ Izvori podataka: Uprava za indirektno oporezivanje BiH, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH i Agencija za statistiku BiH.

Od 2014. godine vrijednost trgovine i izvoza se nije bitno promijenila za BiH pri CEFTA-i. Promatrajući trgovinu unutar same CEFTA-e, Srbija je i dalje glavni trgovinski partner Bosne i Hercegovine s ukupnim udjelom od 61% izvoza iz i 87% uvoza u BiH.

Opis	IZVOZ		UVOZ		UKUPNO		Deficit / suficit
	2017.	Udio	2017.	Udio	2017.	Udio	
Srbija	1.093,69	61,09%	2.029,96	87,53%	3.123,64	76,01%	-936,27
Druge države	696,64	38,91%	289,23	12,47%	985,87	23,99%	407,40
CEFTA	1.790,32	16.20%	2.319,19	12,79%	4.109,51	14,08%	-528,87

Tabela 3: Pregled trgovinske bilance između BiH i Srbije (izraženo u milijunima KM)

U periodu otkako je CEFTA stupila na snagu pa sve do danas izvoz Bosne i Hercegovine prema tržištu EU-a se proširio. Štaviše, od ukupne vrijednosti robe koja je izvezena u 2017. (11,06 milijardi KM), 71,16% je bilo prema tržištu EU-a, dok je 16,20% izvoza išlo prema tržištu CEFTA-e. Uvoz iz EU-a čini 61,08%, a iz CEFTA-e 12,79% od ukupne vrijednosti uvezene robe u 2017.

Grafikon 1: Pregled trgovinske bilance između BiH i EU-a (u milijunima KM)⁸

Od deset najvećih izvoznih partnera Bosne i Hercegovine u 2017. godini devet njih su ili članice EU-a ili CEFTA-e, dok je deseta Turska s kojom BiH ima bilateralni *Sporazum o slobodnoj trgovini*. Kada se govori o uvozu, situacija je nešto drugačija: oko 11% ukupne vrijednosti uvoza čini roba uvezena iz Rusije i Kine. Ukratko, tržišta EU-a i CEFTA-e čine oko 87% ukupne vrijednosti izvoza iz BiH i 74% uvoza u BiH. (AzSBIH, 2018.)

Necarinske barijere koje su još uvijek prisutne u regiji CEFTA-e predstavljaju najveći problem u primjeni ovog sporazuma. Pored barijera koje zemlje uvode radi zaštite domaće proizvodnje, neke od njih su posljedica bržeg tempa EU integracija i usvajanja pravne stečevine Europske unije određenih država u odnosu na druge, dok su druge barijere povezane s potrebom za poboljšanje učinkovitosti, harmonizacije i pojednostavljenja carinskih procedura u državama CEFTA-e. One se uglavnom odnose na komplicirane carinske procedure, nedostatak kompatibilnosti između carine i inspeksijskih ureda, korupciju, krijumčarenje, nedostatak akreditiranih

8 EU26 + Hrvatska (2008).

laboratorija, nepriznavanje certifikata kvaliteta i drugo. Tako je, na primjer, prema podacima iz 2017. Bosna i Hercegovina vodila pet sporova koji se tiču necarinskih barijera, dok su se tri spora vodila protiv BiH (MVTEO, 2017). Daljnji rad na uklanjanju necarinskih barijera unutar regije koju pokriva CEFTA mogao bi smanjiti troškove trgovine kako za zemlje članice WTO-a koje žele ostvariti trgovinsku suradnju sa zemljama ZB-6, tako i među samim zemljama CEFTA-e.

Također je važno naglasiti da bi daljnja liberalizacija trgovine uslugama mogla doprinijeti održivom rastu država ZB-6 (Svjetska banka, 2011). Iako izvorna CEFTA 2006 ne sadrži sektorske mjere za liberalizaciju trgovine uslugama i referira se tek na opću postupnu liberalizaciju prema članku 27., članak 29. otvorio je mogućnost za pregovore s ciljem dublje liberalizacije trgovine uslugama (CEFTA, 2011). Na osnovu članka 29. planirana je daljnja liberalizacija *Dodatnim protokolom 6*, koji se može promatrati kao „nadogradnja“ izvornog sporazuma.

Režim CEFTA 2006 bio je veoma koristan za BiH. Došlo je do značajnog porasta u trgovini unutar regije odmah nakon što je Sporazum stupio na snagu. Tokom godina BiH je bolje uskladila svoje tržište s tržištima ZB-6 te se počela snažnije približavati tržištu EU-a. CEFTA 2006 je također doprinijela i poboljšanju političke stabilnosti u regiji. Dodatni protokoli CEFTA-e mogu u velikom djelu poboljšati potencijal rasta trgovine unutar CEFTA-e, no da bi se za BiH poboljšao odnos uvoza i izvoza, potrebne su strukturalne reforme koje bi potakle proizvodne kapacitete i poboljšale konkurentnost domaćih firmi.

Ovo je od ključne važnosti za BiH, jer prema *Izveštaju o globalnoj konkurentnosti za 2017.-2018.* Svjetskoga ekonomskog foruma naša zemlja zauzima 103. mjesto od 137 zemalja svijeta u pogledu globalne konkurentnosti. Ova pozicija ne samo da je ispod ostalih zemalja zapadnog Balkana već BiH ima najniži indeks globalne konkurentnosti u Europi. Područja po kojima je BiH rangirana među najslabijim državama s cjelokupne liste, i to znatno ispod indeksa zemalja članica EU-a, su: *institucije, infrastruktura, učinkovitost tržišta roba i rada, sofisticiranost poslovanja i inovativne prakse*. Za faktore kao što su sposobnost za inovacije, sposobnost da se zadrže i privuku talenti, učinci oporezivanja na stimulacije ulaganja te vrijeme koje je potrebno da bi se pokrenuo posao, Bosna i Hercegovina je među 10 najlošije ocijenjenih zemalja od ukupno 137. Tako niske ocjene ukazuju na ozbiljnost problema i na potrebu za socio-ekonomskim strukturalnim reformama u zemlji. Nivo direktnih stranih investicija je i dalje jako nizak, što je odraz kompliciranoga i nepovoljnog poslovnog okruženja. Kao ilustracija toga može poslužiti činjenica da je na Konferenciji Ujedinjenih naroda o trgovini i razvoju iz 2017. navedeno kako su ograničenja i nedostaci pristupa tržištu, vještina, infrastruktura i zakonodavstvo i dalje najveće prepreke za razvoj privatnog sektora i priliv direktnih stranih investicija ne samo za BiH već i za druge zemlje ZB-6.

Prema publikaciji *Konkurentnost u jugoistočnoj Europi - pregled politika* iz 2016.⁹ izrada i provedba politika koje su utemeljene na produktivnim investicijama i izvozu trebalo bi da bude glavni pokretač rasta za zemlje ZB-6, što će, dugoročno gledano, osigurati održivost. Navedeno je da je postotak izvoza visoke tehnologije u ukupnom izvozu proizvedenih dobara daleko ispod prosjeka EU-a za sve zemlje ZB-6, a naročito za BiH. Uspoređujući zemlje ZB-6, u istom izvještaju se navodi kako je BiH najniže rangirana kada su u pitanju upravljanje istraživanjem, razvojem i

9 Dostupno na: http://www.oecd.org/south-east-europe/programme/Competitiveness_Policy_Outlook_brochure.pdf.

inovacijama, politike djelovanja za E-posao i E-trgovinu, standardi informiranja i komunikacije u obrazovanju, politike djelovanja transportne infrastrukture i održivosti, politike upravljanja prirodnim resursima, transparentnost pravila, odgovornost vlade, financijska spremnost i socijalna ekonomija. Stoga i procjena Europske komisije iz 2016. godine, koja stoji i danas, da „je Bosna i Hercegovina još uvijek u ranoj fazi u razvoju funkcionalne tržišne ekonomije“, teško da će nekoga iznenaditi.

Ovakvi podaci navode na zaključak da je Bosna i Hercegovina još daleko od nivoa razvoja proizvodnih kapaciteta i nivoa konkurentnosti koji su imale ranije članice u vrijeme kada su pristupale Europskoj uniji. Kao što je ranije navedeno za bivše članice CEFTA-e, značajan porast unutar-regionalne trgovine je nastupio pred njihov ulazak u EU kada su već bile u posljednjim fazama pregovora i već bile članice WTO-a. Izvoz Bosne i Hercegovine je još na niskom nivou, a za državu u tranziciji s višim srednjim prihodom on treba činiti oko 50-60% BDP-a. Privatni sektor je slab, zasjenjen ogromnim javnim sektorom. Izvoz je nizak jer je proizvodnja niska. Transportna infrastruktura nije adekvatna, a u pogledu poslovnih inovacija i tehnologija BiH svake godine sve više zaostaje ne samo za zemljama članicama EU-a već i za ostalim ZB-6 zemljama. Bosna i Hercegovina mora da održi fokus na EU integracijama, dobije status zemlje kandidata za članstvo u EU, počne otvarati poglavlja pravne stečevine EU-a te postane članicom WTO-a. Još predstoji mnogo posla kada je u pitanju CEFTA, a naročito u pogledu uklanjanja nekarinskih barijera i daljnje liberalizacije trgovine uslugama, što će utjecati na povećanje potencijala rasta države i regije kao cjeline. Taj potencijal rasta, međutim, u potpunosti će se postići samo pod uvjetom da ga prati makroekonomska stabilnost te strukturalne reforme unutar države.

PERSPEKTIVA REGIONALNIH INTEGRACIJA

Pozadinske informacije

Za zemlje ZB-6 generalno, pa i za Bosnu i Hercegovinu, vrijedi ocjena da je sporiji napredak u posljednjem desetljeću prisutan, ali i da postoji dodatni prostor za ubrzanje procesa integracije u EU jačanjem regionalnih integracija.¹⁰ U novom izvještaju Svjetske banke,¹¹ u čijem su središtu ekonomska pitanja u regiji zapadnog Balkana, navodi se kako je ukupan tempo razvoja zemalja ZB-6 bio znatno ispod drugih malih europskih ekonomija, te da nakon globalne financijske krize već spori napredak slabi još više. U izvještaju se navodi kako je većina država koje nisu bile članice EU-a 1995. godine imala isti nivo prihoda, međutim, do 2015. godine situacija se bitno promijenila te države ZB-6 znatno zaostaju. Navodi se da je „danas, prosječan *tranzicijski rezultat* država zapadnog Balkana sličan onome koji su imale druge male ekonomije u tranziciji 1996“. Poražavajuće, ali i upozoravajuće je predviđanje da će državama ZB-6 ako nastave tim tempom, trebati najmanje 50 godina kako bi u potpunosti sustigle prosječan životni standard država EU-a. I u izvještajima Međunarodnoga monetarnog fonda (MMF) navodi se kako je trenutni udio izvoza u BDP-u zemalja ZB-6 manji od polovine udjela izvoza izraženog u BDP-u država novih članica EU-a.¹² Kao ilustracija navedenoga, u Tabeli 4 dat je usporedni prikaz BDP-a izražen u standardu kupovne moći (PPS – *Purchase Power Standard*) po glavi stanovnika zemalja ZB-6 u odnosu na prosjek Europske unije za 2016. godinu.

	BDP (izražen u standardu kupovne moći po glavi stanovnika), u odnosu na prosjek EU-a (EU-28 = 100%)
Albanija	30%
Bosna i Hercegovina	29%
BJR Makedonija	37%
Kosovo*	n/a
Crna Gora	41%
Srbija	36%

Tabela 4: BDP izražen u PPS-u po glavi stanovnika ZB-6 u % prosjeka EU-a (EK, 2016.)

Spor ekonomski razvoj, strukturalni problemi, političke krize i brojni neriješeni problemi između država zapadnog Balkana doprinijeli su sveukupno sporom napretku u procesu europskih integracija država regije. Od 2003. godine i Soluskog samita Hrvatska je jedina država iz CEFTA-e 2006 koja je ušla u EU. Spor tempo i općenito slaba perspektiva članstva u Europskoj uniji za zemlje ZB-6 u bliskoj budućnosti, uz postojeće probleme u samoj Uniji, rezultiraju jačanjem političkih i ekonomskih utjecaja na zapadni Balkan drugih rastućih sila. Slabljenje utjecaja EU-a bilo je vidljivo i u sve glasnijem protivljenju EU integracijama i u sve više zahtjeva za jačanje vodstva EU-a u regiji.

10 Za detaljniji pregled indikatora pogledati RCC-ov godišnji izvještaj o implementaciji SEE 2020 strategije: <http://www.rcc.int/pages/119/annual-report-on-implementation-of-the-see-2020-strategy>.

11 Izvještaj Svjetske banke iz 2017: WESTERN BALKANS: Regional Economic Integration Issues Notes.

12 Iz izvještaja MMF-a: *The Western Balkans. 15 Years of Economic Transition* (Zapadni Balkan: 15 godina ekonomske tranzicije; 2015.; str. 24).

Nakon najave predsjednika EK-a iz 2014. da u narednom petogodišnjem periodu neće biti daljnijeg proširenja EU-a, iniciran je tzv. *Berlinski proces*, diplomatska inicijativa EU-a koja ima za cilj održavanje dinamike procesa pristupanja EU-u za države ZB-6 (EP, 2015). Proces se sastoji od brojnih inicijativa, uključujući i sastanke na visokom nivou – vlada zemalja regije, koji imaju za cilj poboljšanje ekonomske situacije, političke stabilnosti i suradnje u regiji. U središte aktivnosti se stavlja povezivanje u različitim interesnim područjima koja se tiču razvoja i pristupanja Uniji – između EU-a i država ZB-6, ali i između država regije (KAS, 2017).

Berlinski proces

Na prvoj konferenciji u Berlinu predstavnici EU-a kao i zemlje ZB-6 potvrdili su posvećenost putu EU integracija, te je važno naglasiti da je intenziviranje regionalne suradnje prepoznato kao „*ključna osnova*“ za političku stabilnost i ekonomski razvoj regije. Jačanje dobrog upravljanja i ostvarivanje prosperiteta kroz održiv ekonomski rast su prepoznati kao budući izazovi ali i prilike od ključne važnosti za daljnji pristup ovih zemalja Europskoj uniji (EK, 2014).

Na drugom samitu održanom 2015. ocijenjeno je da je *Berlinski proces* dao pozitivan zamah regionalnoj suradnji na zapadnom Balkanu u pitanju međusobne povezanosti kao ključnog principa. Procijenjeno je da je potrebno uložiti više napora u rješavanje bilateralnih pitanja među državama te ubrzati reforme unutar samih država. Uspostavljanje regionalnih struktura za suradnju te napredak u transportnoj povezanosti ocijenjeni su uspješnima. Države su prepoznale potrebu za daljnjim radom u brojnim područjima koja se tiču strukturalnih reformi, planova za energetsku povezanost, omogućavanja trgovine, povećanja mobilnosti, naročito mobilnosti mladih u regiji. Na samitu u Beču postignuti su dogovori o novim regionalnim transportnim i energetskim projektima te velikom broju neobavezujućih mjera (EP, 2017). Važno je istaći da su države prepoznale značaj civilnog društva i njegov doprinos temama o kojima se raspravljalo na samitu. Napravljen je prijedlog koji su pozdravile zemlje sudionice – da civilno društvo bude uključeno u Berlinski proces kao važan dodatni element samog procesa (EK, 2015). Uz to je na samitu potpisana *Deklaracija o osnivanju Regionalnog ureda za suradnju mladih (RYCO)*.

Treći samit o zapadnom Balkanu koji je održan u Parizu 2016. rezultirao je brojnim zaključcima usmjerenim ka „osiguranju bolje koherentnosti s različitim regionalnim inicijativama koje promoviraju regionalnu suradnju u svjetlu europske perspektive regije, naročito procesa Brdo-Brijuni“.¹³ Deklaracija potpisana u Beču koja se tiče Regionalnog ureda za suradnju mladih formalizirana je sporazumom koji je potpisan u Parizu (EP, 2017). U zaključcima samita naglašena je velika potreba za „intenziviranje prekograničnih i međudržavnih inicijativa, uz kreiranje i poduzimanje zajedničkih pothvata u regiji, kao ključnih instrumenata za smanjenje fragmentacije, jačanje povjerenja i poticanje ekonomskog rasta“ (KAS, 2017).

Ipak, i pored toga što su pokrenuti brojni zajednički projekti i inicijative u regiji koji naročito doprinose boljem povezivanju, nakon samita u Parizu sve više se naglašava potreba za daljnjim integracijama u ekonomskom smislu.

U posljednje dvije godine postalo je evidentno da sam infrastrukturni razvoj i financiranje neće biti dovoljni za bržu konvergenciju zemalja ZB-6 s državama članicama EU-a (RCC, 2017).

Ova činjenica prepoznata je i na političkom nivou. U februaru 2017. godine predstavljena je nova ideja za produbljenje regionalnih ekonomskih integracija i suradnje uspostavljanjem carinske unije za države ZB-6. Prijedlog prema kojem bi sve zemlje ZB-6 trebale usuglasiti i primijeniti zajedničke uvozne kvote i tarife stručnjaci i zvaničnici primili su s različitim entuzijazmom. Dok je većina smatrala da bi u teoriji ova ideja mogla donijeti koristi državama ZB-6, izražene su i brojne sumnje, prvenstveno političke, o tome koliko je uopće realno očekivati formiranje takve unije. Pregovori bi bili jako dugi i teški, naročito ako se uzme u obzir da neke zemlje već imaju potpisane sporazume o slobodnoj trgovini s trećim zemljama.¹⁴ Neke države smatrale su da bi takva unija pružila najviše pogodnosti Srbiji te da bi naponi uloženi u dogovaranje i pregovore, kao i institucionalizacija unije usporili proces pristupanja EU-u te postali zamjena za EU (osobna komunikacija, 2017.). U konačnici, carinska unija bi bila zamjena za CEFTA-u te se stoga postavlja pitanje da li je CEFTA nadživjela svoju korist i da li su već ostvarene sve pogodnosti koje je ona mogla donijeti državama ZB-6. (*The Economist*, 2017)

Ovaj prijedlog, bez obzira da li se ocjenjuje realističnim ili ne, značajan je zbog činjenice da se o temi jačanja regionalne ekonomske suradnje na putu ka EU-u intenzivnije raspravljalo među zvaničnicima i političkim liderima država ZB-6 i zvaničnicima EU-a. Usprkos različitim mišljenjima vezanim za ideju o stvaranju carinske unije, svi akteri pokazali su interes da nastave razgovore o potencijalima daljnjih regionalnih integracija kroz neke nove oblike suradnje.

Kao potvrda toga uslijedio je sastanak šest premijera zemalja zapadnog Balkana koji je održan u martu 2017. u Sarajevu. Potrebno je naglasiti nekoliko važnih tačaka iz zajedničke izjave koja je uslijedila nakon sastanka:

*Kao nastavak Samita o zapadnom Balkanu koji je održan 4. jula 2016. godine u Parizu mi, šest premijera zapadnog Balkana, okupili smo se danas da još jednom potvrdimo obaveze koje smo preuzeli. (...) Pariški samit 2016. godine pružio je važnu mapu puta za daljnje jačanje regionalne suradnje, snažnije povezivanje i produbljivanje integracija, vođenih jasnom perspektivom pridruženja Europskoj uniji. (...) Ostajemo u potpunosti posvećeni našoj perspektivi pridruživanja Europskoj uniji, gdje upravo leži naša zajednička slobodna i prosperitetna budućnost. (...) Dok pojedinačno napredujemo ka europskoj perspektivi, svjesni smo nužnosti da udružimo svoje snage i djelujemo kao jedinstvena regija. (...)*¹⁵

Tokom godina, od Berlina 2014. do Trsta 2017., *Berlinski proces* je znatno sazrio i dodatno se razvio. Započevši kao diplomatska inicijativa za očuvanje kontinuiteta u procesu EU integracija u regiji, prerastao je u korisnu, konkretnu platformu na putu EU integracija koja uključuje sve aktere u procesu. Polazeći od finalne deklaracije iz Sarajeva, jasno se moglo vidjeti šta će biti u središtu Samita u Trstu.

14 Na primjer: Srbija s Rusijom, BiH s Turskom.

15 Zajednička izjava sa sastanka premijera šest država zapadnog Balkana.

Najprije, na području povezivanja, ključni akteri su dogovorili sedam novih projekata ukupne vrijednosti 500 milijuna eura. Usvojena je nova inicijativa – *Plinska povezanost centralne i jugoistočne Europe*, koja za cilj ima da poveže energetska tržišta EU-a s energetskim tržištima država ZB-6. Potpisivanje *Sporazuma o Transportnoj zajednici zapadnog Balkana* jedan je od najznačajnijih rezultata ovog samita. Konkretno, cilj ovog sporazuma je povećanje regionalne suradnje u oblasti transporta usklađivanjem nacionalnog zakonodavstva država zapadnog Balkana s pravnom stečevinom EU-a u pitanju transporta i relevantnih socijalnih politika, nešto slično *Sporazumu o Energetskoj zajednici* (EC, 2017). Što se tiče razvoja malih i srednjih poduzeća (MSP) i razvoja privatnog sektora, na Samitu je inauguriran i počeo s radom Sekretarijat trgovinskih komora zapadnog Balkana. Odobrena su nova financijska sredstva od Europske komisije s ciljem stvaranja prilika za jačanje privatnog sektora u regiji. Pored navedenoga, u Trstu je razgovarano i o nizu platformi za dodatna financiranja i u oblasti MSP-a (EK, 2017).

Regionalni ekonomski prostor

Slijedom dogovora premijera država ZB-6 iz maja 2017. godine izrađen je i na samitu u Trstu predstavljen višegodišnji *Akcijski plan za regionalni ekonomski prostor na zapadnom Balkanu* (MAP). Konsolidirani višegodišnji plan na samitu su poduprli svi lideri država ZB-6, pri čemu je izražena potpuna predanost implementaciji MAP-a (RCC, 2017).

Prije svega važno je naglasiti da ovakav vid produbljivanja regionalnih ekonomskih integracija ni u kom slučaju ne predstavlja zamjenu za proces EU integracija, već se može promatrati kao komplementarni plan koji će dodatno doprinijeti boljem usklađivanju sa standardima EU-a.

Šta je REP i kako će se uklopiti u proces EU integracija? Treba podsjetiti da je regionalna suradnja temeljna vrijednost duboko usađena u samu Uniju, čemu dodatno svjedoče i sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju između EU-a i zemalja ZB-6. Primjera radi, Bosna i Hercegovina se u Glavi III SSP-a obavezala da će promovirati i unapređivati regionalnu suradnju, što znači da će zemlja surađivati s drugim zemljama regije, potpisnicama SSP-a s EU-om i putem političkog dijaloga raditi na uspostavljanju slobodne trgovine, pitanjima mobilnosti te u drugim oblastima kao što su pravosuđe i unutarnji poslovi. Iako se ovo poglavlje SSP-a prvenstveno tiče bilateralnih sporazuma s ostalim državama regije, također potpisnicama SSP-a, očigledno je da je koncept regionalne suradnje duboko usađen u ugovorne odnose između EU-a i BiH, gdje je naglašeno da će spremnost na zaključivanje sporazuma u oblasti regionalne suradnje utjecati na brzinu odvijanja procesa EU integracija.¹⁶

Da je koncept *regionalnoga ekonomskog prostora* beneficija i da pomaže zemljama koje teže ka članstvu u Europskoj uniji, može se zaključiti iz različitih izvora. Tako je, na primjer, europski povjerenik Johannes Hahn naglasio da regionalni ekonomski prostor počiva na već preuzetim obavezama država i da EU odgovara na poziv same regije (EWB, 2017).

16 Iz SSP-a između BiH i EU-a: Glava III, Poglavlja 13 i 14.

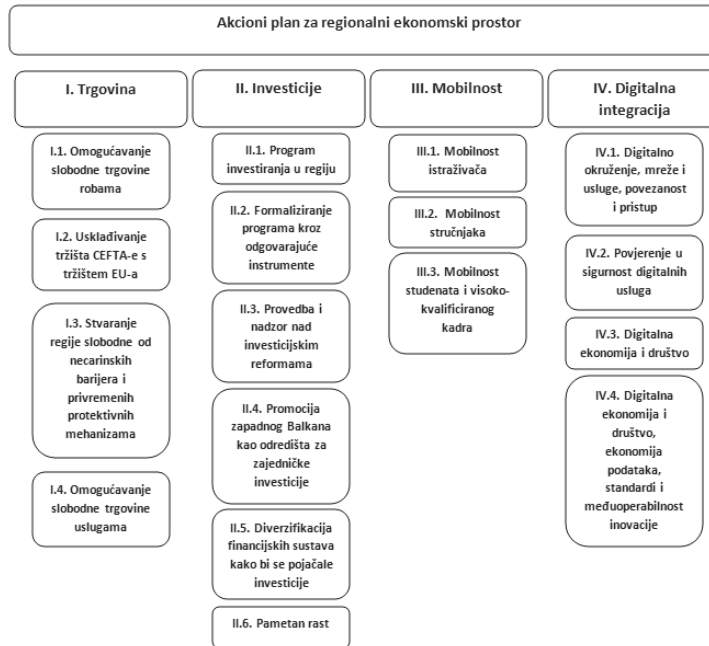
U završnoj deklaraciji samita u Trstu navodi se da je REP zasnovan na principima CEFTA-e i EU-a koji su sadržani u sporazumima o stabilizaciji i pridruživanju te da „ovaj rad ne predstavlja ni alternativni niti paralelni proces europskim integracijama: on će ojačati kapacitet ekonomija zapadnog Balkana da ispune ekonomske kriterije pristupanja EU-u i implementiraju pravnu stečevinu Unije na regionalnom nivou prije pridruživanja Uniji“.

Europska komisija je naglasila kako će pristup RCC-a, koji počiva na pravilima i principima EU-a, osigurati produblјivanje regionalnih i EU integracija te da predstavlja značajnu prekretnicu u obje oblasti. Goran Svilanović, generalni sekretar RCC-a, na kraju je izjavio da su tokom izrade MAP-a za REP u obzir uzeta tri uvjeta, i to: da sve što je sadržano u MAP-u doprinosi ispunjenju onoga na što su se države obavezale u svojim programima ekonomskih reformi (ERP), da sve što je predmet pregovora bude dio procesa EU integracija (da doprinosi bržem odvijanju EU integracija) te da ova aktivnost ni na koji način ne predstavlja zamjenu za procese ili strategije EU integracija.¹⁷ I konačno, sama realizacija *regionalnoga ekonomskog prostora* neće zahtijevati osnivanje novih institucija, već će biti izgrađena na mreži postojećih regionalnih mehanizama, sporazuma i tijela.

Pored jačanja perspektive za napredak u procesu EU integracija, *regionalni ekonomski prostor* trebalo bi da doprinese političkoj stabilnosti te donese različite ekonomske koristi zemljama regije. U situaciji kada se većina zemalja ZB-6 suočava s izazovima i problemima kao što su nezaposlenost, odlazak mladih iz zemlje, nizak nivo direktnih stranih investicija i sl., daljnje regionalne ekonomske integracije mogu pomoći da se olakša i ubrza tranzicija iz postojećega ka održivijem modelu ekonomskog rasta. To bi dovelo do smanjenja troškova trgovine, pomoglo pri transferu znanja i dobrih praksi te razvoju regionalnih finansijskih proizvoda. Nadalje, doprinijelo bi boljoj međusobnoj povezanosti tržišta rada, pri čemu bi veća mobilnost potpomogla bolju preraspodjelu radne snage. To bi također moglo privući nove investicije u regiju s 20 milijuna stanovnika, što bi pomoglo otvaranju novih radnih mjesta. Međutim, bitno je navesti da daljnje jačanje i produblјivanje regionalnih ekonomskih integracija kroz REP ima za cilj jačanje potencijala za ekonomski rast regije (Svjetska banka, 2017). Dakle, REP sam po sebi neće riješiti probleme s kojima se države ZB-6 suočavaju, ali vrijednost snažnijih ekonomskih integracija leži u tome da „strategije rasta imaju bolje izgleda za uspjeh ako su ugrađene u konsolidirani sustav regionalne suradnje u svim relevantnim oblastima“ (RCC, 2017). Općenito govoreći, za uspješno usklađivanje sa standardima EU-a potrebna je makroekonomska stabilnost, sa strukturnim reformama i ekonomskim integracijama. Kako bi mogle osjetiti sve koristi koje REP potencijalno sa sobom donosi, ključno je za zemlje da nastave s radom na internim strukturnim reformama i makroekonomskim politikama koje će omogućiti stabilnost i daljnju liberalizaciju tržišta. Kao što se može vidjeti i u višegodišnjem *Akcijskom planu za regionalni ekonomski prostor*, taj prostor predstavlja veliki potencijal za države ZB-6. Ali budući da je inicijativa za izradu MAP-a za REP došla od samih lidera ZB-6, većina aktivnosti i uspjeh REP-a za regiju ovisit će upravo o državama ZB-6: kroz integrirani pristup u implementaciji tri spomenuta međusobno nadopunjujuća faktora. Isto važi i za vremenski okvir pri uspostavljanju REP-a. Brzina procesa će uveliko ovisiti o pokazanoj volji i ostvarenoj suradnji država na ovom zajedničkom projektu.

17 Iz intervjua u dnevniku *Blic*. Članak dostupan na: <http://www.blic.rs/vesti/politika/svilanovic-jedinstveno-ekonomsko-trziste-zapadnog-balkana-deo-puta-ka-eu/w5mw7tl>.

Višegodišnjim *Akcijskim planom* (MAP) definirani su ciljevi u četiri glavne interesne oblasti za zemlje zapadnog Balkana vezano za regionalne ekonomske integracije. Ove četiri oblasti pokrivaju *trgovinu, investicije, mobilnost i digitalnu integraciju*. Najbolji uvid u ciljeve i aktivnosti po oblastima može pružiti grafički prikaz MAP-a preuzet iz samoga plana:

Slika 1: Višegodišnji Akcijski plan za REP (RCC, 2017)

U četiri glavne oblasti definirano je 17 ciljeva koji sveukupno sadrže 107 aktivnosti. Vremenski raspon za planirane aktivnosti proteže se od 2017. do 2023. godine. Većina aktivnosti ima jasno utvrđene rokove.

Aktivnosti u oblasti trgovine odnose se na različite aspekte CEFTA sporazuma. Samim tim je koordinacija aktivnosti raspodijeljena između strana potpisnica CEFTA-e, Zajedničkog odbora CEFTA-e, Potkomiteta za trgovinu uslugama, ostalih odbora CEFTA-e i RCC-a. Neke od aktivnosti tiču se usvajanja i implementacije *dodatnih protokola 5 i 6 CEFTA-e, novog Protokola (7) o rješavanju sporova te dodatnih mjera i podmjera koje bi doprinijele daljnjoj liberalizaciji trgovine i regionalnoj suradnji u okviru CEFTA sporazuma kroz dalje usklađivanje tržišta zemalja ZB-6 s pravnom stečevinom EU-a. Evidentno je da implementacija CEFTA sporazuma ostaje od presudnog značaja za liberalizaciju trgovine u zemljama ZB-6.*

Dodatni protokol 5 direktno proistječe iz *Sporazuma WTO-a o olakšavanju trgovine* koji je dogovoren kao dio „Bali paketa“. Kao takvom, cilj mu je pojednostavljenje, modernizacija i usklađivanje različitih procesa izvoza i uvoza (WTO, 2017). Iz tog razloga implementacija *Dodatnog protokola* će biti direktno usmjerena na preostale neparinske barijere koje trenutno postoje. Konkretnije, procedure i formalnosti za inspekcije bit će znatno pojednostavljene, razmjena podataka između carinskih organa država ZB-6 bit će unaprijeđena zahvaljujući zajedničkom, unificiranom i moderniziranom elektronskom sustavu za razmjenu podataka. Takav sustav će

smanjiti troškove i skratiti trajanje carinskog postupka tako što će se s procesuiranjem robe početi prije samog dolaska na granicu. Proces unifikacije dokumentacije bi trebalo znatno da doprinese smanjenju količine, pojednostavljenju i usklađenju podataka. Procedure upravljanja rizikom će omogućiti izbjegavanje zastoja na graničnim prijelazima te poboljšati djelotvornost i raspodjelu resursa za carinske kontrole (osobna komunikacija, 2017). Takav napor će zahtijevati uvezanost i usklađenost pripadajućih horizontalnih politika i njihovu centraliziranu koordinaciju.

Drugi važan aspekt razvoja, obuhvaćen *Dodatnim protokolom 6* (DP 6), odnosi se na liberalizaciju trgovine uslugama. Općenito, u nekim državama članicama CEFTA-e ne dodjeljuju se privremene privilegije za ulazak stranih radnika po osnovu ugovora o kratkoročnom pružanju usluga, te je kretanje stranih radnika ili stručnjaka i dalje ograničeno. U određenim uslužnim sektorima, kao što su građevinarstvo, informacijske tehnologije i transport, barijere su i dalje prisutne u vidu (ne)priznavanja stranih dozvola, ograničenja u oblasti prekograničnog pružanja usluga i previše kompliciranih ili prejednostavnih domaćih propisa (Handjinski i Šestović, 2011). Broj, kao i oblik barijera varira među državama članicama CEFTA-e, pa je stoga važno zajednički raditi na njihovoj identifikaciji i usklađivanju. Upravo adekvatna implementacija DP-6 trebala bi da omogući prevladavanje ovih barijera te potpomogne ekonomskom rastu, privlačenju investicija i unapređenju trgovine između država ZB-6.

Važno je napomenuti da je nakon dvije i pol godine donesen tehnički zaključak Dodatnog protokola 6. Također, u maju 2017., posebni Zajednički odbor CEFTA-e usvojio je *Dodatni protokol 5* (CEFTA 2017.)

Koordinacija aktivnosti u okviru investicijskog dijela bit će podijeljena između različitih domaćih i regionalnih aktera. Novu zajedničku regionalnu investicijsku agendu razvit će, uspostaviti i formalizirati Investicijski odbor Vijeća za regionalnu suradnju (RCC) u jugoistočnoj Europi (SEE) i vlasti zemalja ZB-6 koje su zadužene za program investicija. Svaka zemlja će usvojiti svoj akcijski plan za implementaciju te sama odlučiti o formatu, obimu i regionalnim instrumentima za uspostavljanje i provedbu programa. Dio ovih regionalnih aktivnosti je i promoviranje regije ZB-6 kao zajedničkoga investicijskog područja. Pored programa ulaganja, predviđeno je da će države ZB-6 osnovati radnu skupinu za razvoj tržišta kapitala za regiju, regionalni dijalog i razmjenu znanja za pametan rast. *Aksijski plan* navodi da šest zemalja na zapadnom Balkanu treba da analizom i razmjenom podataka identificira politike investiranja koje treba da budu usklađene kako bi privukle nove investitore u regiju.

Što se tiče mobilnosti resursa, planirane su brojne aktivnosti koje bi omogućile uklanjanje prepreka za istraživače, priznavanje stručnih i akademskih kvalifikacija te bržu i efektivniju razmjenu informacija vezanih za ova pitanja. To uključuje uklanjanje pravnih barijera, sporazume o međusobnom priznavanju stručnih kvalifikacija u dogovorenim oblastima, brzo priznavanje visokoškolskih kvalifikacija i sl. Ukratko, kao rezultat aktivnosti u ovom području države ZB-6 treba da sklope sporazume o međusobnom priznavanju dogovorenih kvalifikacija, što će omogućiti bolju pokretljivost istraživača, stručnjaka, studenata i visokokvalificiranih radnika, a što je također izuzetno važan aspekt *Dodatnog protokola 6* CEFTA-e.

I na kraju, u pogledu oblasti digitalnih integracija planiran je širok niz aktivnosti vezanih za transpoziciju relevantnih direktiva EU-a koje se odnose na usklađivanje standarda i politika, razmjenu znanja kroz različite mreže, tijela i organizacije kao što su GÉANT, BEREC, WRC, EU RLAH i sl. Područje pokriva informatičku sigurnost i zaštitu podataka, *roaming* i širokopolasni pristup (*broadband*), u isto vrijeme fokusirajući se na razvoj i jačanje digitalne infrastrukture, regionalne povezanosti i podršku putem digitalnih vještina.

Nova Strategija EU-a za zapadni Balkan

Nakon govora o stanju Unije u septembru 2017. predsjednika Europske komisije Jean-Claude Junckera i najave da Europska unija treba održati kredibilnu perspektivu proširenja za zemlje zapadnog Balkana, početkom februara 2018. predstavljena je EU *Strategija proširenja za zapadni Balkan*. Iako nova strategija, pod nazivom *Vjerodostojna perspektiva proširenja i veći angažman Europske unije na zapadnom Balkanu*, otvara mogućnost za proširenje EU-a 2025. godine, perspektiva proširenja ocijenjena je kao *izuzetno ambiciozna*. Iako je u proteklom petogodišnjem periodu došlo do zastoja u proširenju, politika proširenja EU-a je konzistentna i jasno je da će se taj proces temeljiti isključivo na objektivnim zaslugama, što znači da će u godinama koje slijede pred zemljama i dalje stajati obiman i kompleksan posao, kao što je to bilo i do sada. Nadalje, ova *izuzetno ambiciozna* perspektiva proširenja 2025. godine odnosi se prvenstveno na zemlje koje se u pogledu do sada postignutoga mogu nazvati *zemljama predvodnicama* – Srbiju i Crnu Goru, koje već vode pristupne pregovore. Stoga, kada je u pitanju politika proširenja, može se zaključiti da strategija ne donosi ništa neočekivano te da će svaka od zemalja ZB-6 ući u EU tek kada zadovolji sve zadane kriterije. Za Bosnu i Hercegovinu, koja nakon slanja odgovora na *Upitnik EK-a* tek očekuje *Mišljenje o zahtjevu za članstvo u EU-u*, predviđa se da uz kontinuirani rad i angažiranost može dobiti status kandidata za članstvo u Uniji. Ta perspektiva daleko je od obećavajuće u smislu izgleda BiH da u bliskoj budućnosti može postati članicom EU-a. Ovakva procjena za poznavaoce političke i socio-ekonomske situacije u zemlji, ali i građane BiH, ne predstavlja iznenađenje, nego još jednu potvrdu stagnacije i političkog zastoja u kojem se zemlja nalazi već dugi niz godina. Bez obzira na upitnu perspektivu BiH za skori ulazak u EU, procedure ili pohvale i kritike koje dolaze iz EU-a, perspektiva socio-ekonomskog razvoja i potreba za stvarnim pozitivnim pomacima su ono što građani BiH najviše trebaju i očekuju u bliskoj budućnosti. Upravo iz tih razloga detaljna analiza inicijativa daje pravac za djelovanje i budući razvoj BiH.

Strategija EU-a, kao što je rečeno, ne nudi neki značajniji preokret u pristupu Europske unije zapadnom Balkanu, nego je zasnovana na postojećim mehanizmima i predstavlja njihovu nadogradnju, kao što su inicijative, sektorske platforme i sl. Predviđa se šest inicijativa koje će biti usmjerene na šest važnih područja koja su od zajedničkog interesa i za EU i za zemlje ZB-6, a što bi trebalo rezultirati boljim približavanjem zemalja ZB-6 standardima EU-a. U tom kontekstu *Berlinski proces*, povezanost, regionalni ekonomski prostor, kao i cjelokupan koncept regionalne integracije ZB-6 zemalja i dalje ostaje kao važan stup i jako oruđe za suradnju i razvoj zemalja ZB-6. Europska unija, štaviše, planira povećati financiranje aktivnosti koje se tiču područja

transporta, energije, digitalnog sektora i drugih važnih područja razvoja (EK, 2018). Usprkos neujednačenom napretku u regiji, općenito govoreći, većinom su ista pitanja problematična u svim spomenutim zemljama.

Kada je u pitanju socio-ekonomski razvoj, regionalne ekonomije se još uvijek suočavaju s mnogim strukturalnim slabostima, a posebno kritičan segment predstavlja nekonkurentnost, što rezultira njihovom nesposobnošću *da se nose s pritiskom konkurencije i tržišnim silama unutar EU-a*. Stoga i u usvojenoj strategiji EU snažno podržava inicijative poput REP-a jer mogu pomoći u svladavanju takvih prepreka te ocjenjuje da će njegova puna provedba ojačati trgovinu, investicije i mobilnost kako unutar ZB-6 regije, tako i između regije i EU-a. Budući da je prepoznat kao takav, naglašava se da je REP „ključni korak za daljnju ekonomsku integraciju EU-a i zapadnog Balkana i povećanje privlačnosti regionalnog tržišta“. Svi elementi koji se nalaze u *Akcijskom planu za REP* mogu se naći i u novoj strategiji, naročito u pitanju investicija, olakšavanja trgovine, digitalizacije tržišta u regiji, provedbe CEFTA-e te mobilnosti radne snage. Drugim riječima, iz *Strategije EU-a* je vidljivo da su unutarregionalni naponi potrebni za formiranje REP-a jednako važni i za proces pristupanja EU-u te će upotpuniti i ubrzati integraciju regije u Uniju. Stoga Europska unija ne samo da verbalno podržava formiranje REP-a već ova strategija predviđa da će ona pružiti tehničku podršku tokom provedbe. Uz to, povećanje povezanosti unutar same regije kao i između regije i EU-a i dalje ostaje jedan od prioriteta nove *Strategije EU-a za zemlje ZB-6*. To najprije podrazumijeva nastavak *Berlinskog procesa* u smislu jačeg povezivanja u oblasti energetike i transporta provedbom odgovarajućih ugovora, a unapređenje infrastrukture treba potaknuti ekonomski rast, konkurentnost te doprinijeti sveukupnom razvoju i integraciji regije.

Budući da je cijela strategija adresirana prvenstveno na regiju, mnogo više nego na pojedinačne države, očigledno je da regionalni pristup nije samo dio dosadašnjeg djelovanja, već se čini veoma važnim aspektom budućih procesa EU integracija. Iako će svaka zemlja za sebe morati ispuniti svoje obaveze i zadovoljiti kriterije iz članka 49. *Ugovora o Europskoj uniji* i *Kopenhaških kriterija*, mnogi naponi će se i dalje oslanjati na unutarregionalnu integraciju istovremeno s integracijom u EU.

ZAKLJUČCI

Pred Bosnom i Hercegovinom, kao i pred drugim zemljama zapadnog Balkana, stoje brojne prilike i izazovi na putu EU integracija. Kako je sam proces pristupanja EU-u višedimenzionalan, tako su i prilike i izazovi jednako višedimenzionalni za sve države koje kroz taj proces prolaze. Koncept regionalnih integracija definitivno predstavlja jednu od najznačajnijih takvih prilika koju zemlje ZB-6 moraju iskoristiti. Regionalne integracije kao pristup neće riješiti sve izazove s kojima se države susreću, no imaju za cilj da ojačaju stabilnost regije, poboljšaju suradnju i stvore potencijal koji nijedna država sama za sebe ne bi mogla postići; Europska unija je najbolji primjer uspješnosti regionalnih integracija.

Europska unija prepoznala je te prilike te je u posljednjih nekoliko godina u središte svoga interesa stavila regionalnu suradnju i povezanost između zemalja ZB-6 kako bi dala pozitivan zamah procesu europskih integracija. Osnova novog pristupa Europske komisije može se vidjeti u projektima i inicijativama koje se tiču povezivanja naročito u transportnim i energetske sustavima. No, kao što je prepoznato i na političkom nivou, daljnja ekonomska integracija također može osigurati bolji potencijal za rast te brže približavanje standardima EU-a. Produblјivanje ekonomskih integracija, uz tehničku, ekonomsku i političku potporu EU-a i njenih partnera, rezultiralo je prijedlogom o stvaranju *regionalnoga ekonomskog prostora*. Važno je naglasiti da REP ne zahtijeva stvaranje novih institucija, već će djelovati putem već ustanovljenih struktura. Na samitu u Trstu predstavljen je višegodišnji *Akcijski plan za regionalni ekonomski prostor na zapadnom Balkanu*, koji su podržali lideri svih država ZB-6, uključujući i BiH.

Iz *Akcijskog plana za REP* vidljivo je da je uspostavljanje *regionalnoga ekonomskog prostora* blisko vezano s pravnom stečevinom EU-a, pravilima i procedurama WTO-a, da je u skladu sa SSP-om, CEFTA-om i *Strategijom razvoja jugoistočne Europe do 2020*. Važno je naglasiti da je stvaranje REP-a inicijativa država ZB-6, a ne uvjet za pristupanje EU-u, te da će vrijeme potrebno da se u potpunosti implementira koncept *regionalnoga ekonomskog prostora* ovisiti isključivo od tih država. Provedba takvog projekta može predstavljati značajnu prekretnicu u procesu EU integracija i ujedno poslužiti kao dobra pripremna faza od koje zemlje u regiji itekako mogu imati korist, ali to neće biti jednostavan zadatak.

Iz tih razloga, važno je izdvojiti neke preporuke za ključne aktere u zemlji.

1. *Nositelji političkih funkcija moraju preuzeti odgovornost i pokazati ozbiljnu političku volju provedbom regionalnih aktivnosti i unapređenja regionalnih odnosa.*

Iako REP predstavlja pozitivan pomak u regiji, naročito kada se uzme u obzir da je inicijativa proistekla od samih ZB-6 država, dnevna politika često ciklično stvara tenzije i usporava regionalne integracije. Regionalne strukture, kao i različita ministarstva i tijela država ZB-6 uglavnom dobro surađuju, međutim tenzije koje proistječu iz dnevne politike predstavljaju smetnju i visok rizik za uspjeh i djelovanje regionalnih inicijativa. Zbog toga političke vođe ne bi trebale samo verbalno izražavati svoju podršku ovim inicijativama, već i doprinijeti njihovom ispunjenju kroz dijalog i rad na poboljšanju dobrosusjedskih odnosa. Nadalje, da bi BiH zaista u potpunosti

ti realizirala predviđene aktivnosti vezane za REP, potreban je ozbiljan pristup i politička volja, čega je često nedostajalo proteklih godina. S obzirom na to da je 2018. godina i izborna godina u BiH, ona nosi sa sobom značajne rizike kako za rad na inicijativama poput REP-a, tako i za cjelokupnu funkcionalnost države. A iskustva iz ranijih godina su pokazala koliki utjecaj ukupni politički ambijent ima na ekonomsko stanje te je samim tim odgovornost vlada i političkih elita još veća.

2. *Socio-ekonomske reforme u BiH moraju biti prioritet i u središtu aktivnosti svih nivoa vlasti u BiH.*

Kako je navedeno u analizi, posebna vrijednost REP-a je u poboljšanju potencijala za ekonomski rast, što će doprinijeti bržoj tranziciji ka održivim modelima rasta zemalja u regiji. To znači, da bi ostvarile beneficije koje REP pruža i iskoristile potencijale koji će se stvoriti, zemlje ZB-6 moraju nastaviti provedbu strukturalnih reformi. Ovo važi za BiH i za sve ostale zemlje ZB-6, što znači da naša zemlja i dalje u središtu svojih aktivnosti mora održati reforme u područjima definiranim u Reformskoj agendi kao inicijalnom dokumentu. Brojni izvještaji korišteni za analizu pokazuju da je konkurentnost BiH znatno niža od zemalja koje su se nedavno priključile EU-u. Privatni sektor u zemlji je slab, proizvodnja je niska, a razvoj bi trebao biti više orijentiran ka izvozu. Općenito govoreći, Bosna i Hercegovina ima nisku stopu izvoza jer nema dovoljno proizvoda ni usluga koje bi mogla izvoziti i kojima može konkurirati na zahtjevnom inozemnom tržištu. Činjenica koja naročito zabrinjava jeste da prema većini izvještaja o konkurentnosti BiH daleko zaostaje za EU-om u pogledu inovacija, ulaganja u istraživanje i razvoj, kao i kapacitet da zadrži i privuče talente. Nadalje, ako se nastavi trend političke nestabilnosti u BiH, koji se već negativno odrazio na nivo direktnih stranih investicije u proteklim godinama, *Regionalna agenda za investicije* ili bilo koja druga agenda neće biti od pomoći – investitori će se, zaobilazeći BiH, okrenuti ka drugim državama ZB-6. Samo uz makroekonomsku i političku stabilnost, prave strukturalne reforme i političku volju BiH može biti istinskim dijelom regionalnih integracija i imati koristi od njih.

3. *Osigurati potpunu predanost i koordinirani pristup domaćih institucija kako bi se omogućila provedba i poboljšala učinkovitost regionalnih politika djelovanja.*

Budući da će stvaranje REP-a zahtijevati potpunu predanost vlasti država ZB-6, njihovih ministarstava i institucija te blisku koordinaciju i suradnju postojećih struktura u regiji koje su povezane s REP-om – institucionalni kapaciteti ključnih aktera će imati glavnu ulogu u realizaciji *regionalnoga ekonomskog prostora*. Politike djelovanja koje se tiču REP-a zahtijevaju ozbiljan napor i angažman, što će biti naročito izazovno za Bosnu i Hercegovinu jer se još uvijek suočava s poteškoćama u pitanjima koja su ključna za proces europskih integracija. Za Bosnu i Hercegovinu CEFTA i dobre prakse koje proizlaze iz tog sporazuma pokazale su se kao važan pokretač regionalne suradnje, što je rezultiralo povećanjem izvoza roba i uklanjanjem velikog broja trgovinskih barijera, posebno u trgovini sa Srbijom. Veoma je važno da BiH nastavi ići u ovom pravcu ispunjavajući zadatke iz višegodišnjeg *Akcijskog plana za REP* te CEFTA-inih *dodatnih protokola 5 i 6* i da postane članica WTO-a u bliskoj budućnosti. Usklađen i dobro koordiniran pristup relevantnih institucija u BiH, zajedno s dugoročnim planiranjem, osigurat će istinsku provedbu te osloboditi puni potencijal regionalnih ekonomskih integracija.

4. Učešće civilnog društva

Važno je naglasiti da je kao i kod mnogih drugih kompleksnih aktivnosti, politika i planova, kao što su ovi, potrebno učešće više aktera. Pored privatnog sektora, koji bi mogao imati ključnu ulogu, učešće civilnog sektora jednako je važno. Nevladin sektor ne samo da može nadgledati izvršenje, provedbu i usklađenost s nacionalnim planovima već može i mobilizirati privatni sektor i širu javnost. Podizanjem svijesti o funkcionalnosti i značaju regionalnih integracija civilno društvo može doprinijeti poboljšanju kvaliteta, transparentnosti i razumijevanju *regionalnoga ekonomskog prostora* za ZB-6. Nadalje, sve strane bi trebale biti uključene u monitoring i usklađivanje plana kako bi se osigurala nesmetana komunikacija između svih aktera. Stoga civilno društvo može i treba igrati važnu ulogu u naporima za uspostavljanje REP-a kroz različite oblike suradnje s vlastima zemalja zapadnog Balkana, regionalnim strukturama i organizacijama, što će građanima BiH omogućiti veću uključenost u procese usmjerene na održivi i europski orijentiran razvoj BiH i regije zapadnog Balkana.

Nova *Strategija EU-a za zapadni Balkan* otvara mogućnost za proširenje EU-a 2025. godine i predstavlja značajan signal iz Bruxellesa da su „vrata EU-a“ još uvijek otvorena za države ZB-6. Taj signal treba da predstavlja poticaj ne samo za Srbiju i Crnu Goru kao vodeće zemlje koje su najviše odmakle već i za sve ostale zemlje zapadnog Balkana. *Mišljenjem Europske komisije o zahtjevu za članstvo BiH u EU-u* detaljno će se analizirati zakonodavni i ustavni okvir u odnosu na pravnu stečevinu Unije, a BiH će tačno znati šta je pred njom u budućnosti i koliko posla. To će također biti i jasna ocjena o tome gdje je Bosna i Hercegovina trenutno kada su u pitanju reforme koje bi zemlju trebale približiti EU-u. Jedno je sigurno, perspektiva priključenja Uniji prije svega je u rukama BiH, stoga nema sumnje da će inicijative kao što je *regionalni ekonomski prostor*, koja u potpunosti odražava proces pristupanja EU-u, osim naravno u formalnom smislu, doprinijeti boljoj perspektivi za članstvo u Europskoj uniji svih zemalja zapadnog Balkana.

BIBLIOGRAFIJA

Reference

Agencija za statistiku BiH (2008): *Statistika vanjske trgovine za 2007.*

http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=2&id=7&n=Vanjska - pristupljeno 20. septembra 2017.

Agencija za statistiku BiH (2009): *Statistika vanjske trgovine za 2008.*

http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=2&id=7&n=Vanjska – pristupljeno 20. septembra 2017.

Andriamananjara, S (2011): *Customs Unions. Preferential Trade Agreement. Policies for Development. 1st Volume: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.* Washington DC. <https://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/C5.pdf> - pristupljeno 1. augusta 2017.

CEFTA (2012): *Elimination of Non-Tariff Barriers in CEFTA.*

<https://www.google.ba/search?q=elimination+of+non+trade+barriers+in+cefta&oq=elimination+of+non+trade+barriers+in+cefta&aqs=chrome..69i57j0.7269j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8> – pristupljeno 16. jula 2017.

CEFTA (2015): *Mapping the technical Assistance advancing CEFTA implementation.*

http://cefta.int/wp-content/uploads/2016/05/Mapping-the-Technical-Assistance-advancing-CEFTA-implemetation_broshure-1.pdf - pristupljeno 16. oktobra 2017.

DEI (2016): *Stabilization and Association Agreement.*

http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/ssp/default.aspx?id=1172&langTag=bs-BA – pristupljeno 10. jula 2017.

EU Delegation BiH (2017): *Challenges of exports of BiH Dairy Products to the EU.*

https://europa.ba/wp-content/uploads/2015/05/delegacijaEU_2014120414181618eng.pdf - pristupljeno 25. septembra 2017.

European Comission (2016): *Albania 2016 Report.* <http://publications.europa.eu> - pristupljeno 16. septembra 2017.

European Comission (2016): *Bosnia and Herzegovina 2016 Report.*

<http://publications.europa.eu> - pristupljeno 16. septembra 2017.

European Comission (2016): *Former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report.*

<http://publications.europa.eu> - pristupljeno 16. septembra 2017.

European Commission (2016): *Montenegro 2016 Report*. <http://publications.europa.eu> - pristupljeno 16. septembra 2017.

European Commission (2016): *Serbia 2016 Report*. <http://publications.europa.eu> - pristupljeno 16. septembra 2017.

European Commission (2016): *Final Declaration by the Chair of the Paris Western Balkans Summit*. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/policy-highlights/regional-cooperation/20160713-01.final-declaration-by-the-chair-of-the-paris-western-balkans-summit.pdf> - pristupljeno 23. septembra 2017.

Handjinski and Šestović (2011): *Barriers to Trade in Services in the CEFTA Region*. <http://cefta.int/wp-content/uploads/2016/05/Barriers-to-Trade-in-Services-in-the-CEFTA-Countries.pdf> - pristupljeno 16. augusta 2017.

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (2016): *Analiza vanjskotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine; 2015*. http://www.mvteo.gov.ba/izvjestaji_publikacije/izvjestaji/default.aspx?id=7897&langTag=bs-BA – pristupljeno 20. septembra 2017.

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (2016): *Bosna i Hercegovina: 10 godina implementacije CEFTA 2006*. <http://cefta.int/wp-content/uploads/2016/09/CEFTA.10god.implementacije.brosura.pdf> - pristupljeno 29. jula 2017.

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (2017): *Analiza vanjskotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine; 2016*. http://www.mvteo.gov.ba/izvjestaji_publikacije/izvjestaji/default.aspx?id=8622&langTag=bs-BA – pristupljeno 20. septembra 2017.

Paczyński et al. (2007): *Regional Free Trade Agreements of Bosnia and Herzegovina: analysis and policy recommendations*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=976883 – pristupljeno 12. maja 2017.

Regional Cooperation Council (2013): *South East Europe 2020*. <http://www.rcc.int/files/user/docs/reports/SEE2020-Strategy.pdf> - pristupljeno 22. septembra 2017.

Regional Cooperation Council (2017): *Consolidated Multi-Annual Action Plan for A Regional Economic Area in the Western Balkans Six*. <http://www.rcc.int/docs/383/> - pristupljeno 24. augusta 2017.

Regional Cooperation Council (2017): *South East Europe 2020: 2017 Annual Report on Implementation*. http://www.rcc.int/docs_archive#page2 – pristupljeno 28. septembra 2017.

Taylor M. (2013): *External Imbalances and Financial Crises. IMF working paper*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13260.pdf>. – pristupljeno 3. oktobra 2017.

The Economist (2017): *A western Balkans customs union: pie in the sky?* <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=65206190&Country=Albania&topic=Economy&subtopic=Regional+outlook&subsubtopic=Economic+growth> – pristupljeno 10. septembra 2017.

World Bank (2017): *WESTERN BALKANS: Regional Economic Integration Issues Notes*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/521241498836042507/Western-Balkans-Regional-economic-integration-issues-notes> - pristupljeno 1. augusta 2017.